

ЯН АМОС КОМЕНСКИ И ИДЕЯТА ЗА ОБРАЗОВАНИЕ ПРЕЗ ЦЕЛИЯ ЖИВОТ

Стефан Стефанов

JAN AMOS COMENIUS AND THE LONGLIFE LEARNING IDEA

Stefan Stefanov

ABSTRACT: The great Czech thinker of the 17th century, Jan Amos Comenius was known to the scientific community primarily as an educator - one of the founders of the science of education, author of "Great Didactic" and "Sensible world in pictures". So far, for many reasons, has always remained in the shadows the greatest work of his life, the essay "Universal Council for amendment for human affairs." This is a large-scale project about reforming the entire human society in the fields of politics, religion and knowledge. Comenius It shows a vision for the development of humanity in the distant future, a global view of changes that people have to achieve to make our planet a single house, well arranged and managed for all people. Special place in this project takes questions on education, based on "pansophian" philosophy of the author. Among them stands out his vision for education, lifelong human - from birth to death, arranged in 7 levels of schooling, including the whole lives.

The report shows that Comenius was the first thinker in human history, not only to formulate this idea, but to develop and specify it in the pages of his great, but unfortunately unknown work.

Key words

Pansophia, long life learning, human society, pampedia, panscholia

Увод

Великият чешки мислител от 17-ти век Ян Амос Коменски е познат на научната общност най-вече като педагог - един от създателите на науката за възпитанието, автор на "Велика дидактика" и "Сетивният свят в картини". Досега, по много причини, винаги е оставало в сянка най-великото дело на неговия живот, съчинението "Всеобщ съвет за поправяне на човешките дела" (*De rerum humanarum emendatione consultatio catolica*)

Това е един широко мащабен проект за реформиране на цялото човешко общество в областите на политиката, религията, знанието. В него Коменски показва една визия за развитието на човечеството в далечното бъдеще, глобален поглед върху промените, които хората трябва да осъществят, за да стане нашата планета един общ дом, добре устроен и управляван, за всички хора. Специално място в този проект заемат въпросите за образованието, основани върху пансофската философия на автора. Сред тях изпъква неговата концепция за образование, продължаващо през целия живот на човека - от раждането до

смъртта, конструирано в 7 степени училища, обхващащи целия човешки живот.

Идеята за написване на този труд вероятно се заражда у Коменски на твърде млада възраст, когато е студент в протестантската академия в Херборн, а след това и в университета в Хайделберг. Тогава върху младия човек, изпратен да се подготви за свещеник в общината "Чешки братя", оказват влияние идейните течения на времето, мечтите за промяна, за реформа на човешкото общество, уморено от векове противопоставяне, нетърпимост, насилие и разрушение. Различни групи (общества), реално съществуващи или не, отделни просветени личности - учени, духовници и педагози, отправят към хората в Европа своите послания за мир, братство, търпимост, единение върху основата на просветата, знанието, образованието. Една от тях са Розенкройцерите, чието реално съществуване винаги е било предмет на оспорване, отричане или осмиване, но които самият Коменски споменава в своите съчинения "Воплите на Илия" (*Clamores Eliae*) и «Лабиринт на света и рай на сърцето» като свои вдъхновители [4]. Смятаният за техен водач по това време немски богослов и педагог Йохан Ва-

лентин Андрее е измежду най-близките приятели на Коменски – в първия предговор към “Велика дидактика” той го нарича “...онзи, когото трябваше да спомена на първо място” и “...славният Йохан Валентин Андрее” [2], а в третия предговор – «За ползата от дидактиката» го цитира като завършваща мисъл: «*Да се съмняваме в успеха не е похвално; да пренебрегваме чуждите съвети, не е справедливо*» [2]. Несъмнено идеите на Розенкройцерите и на Й. В. Андрее са оказали влияние върху формирането на миросгледа на Коменски, както впрочем и другите напредничави мислителци на XVII век – Фр. Бейкън, Р. Декарт (с когото Коменски се среща лично), С. Хартлиб и редица други. Под тяхното съвкупно влияние у него се оформя замисълът за едно велико съчинение, което да бъде венецът на делото му, да съдържа всичко онова, над което той е работил през годините – педагогика, политика, религия и най-много и най-вече *пансофията* – любимата му наука и философия, призвана да изведе човечеството на едно по-високо стъпало на развитие.

Коменски го нарича “Всеобщ съвет...”, представяйки си, че то ще предизвика интереса на всички хора на духа, към които и отправя посланието си в увода (“*Към светилата на Европа – учени, духовници, политици*”), че те ще откликнат на неговия зов и ще се присъединят и така наистина ще се получи съвет – всеобщ, световен, който да поправи човешките дела. Разбира се, можем да упрекнем Коменски в наивност, утопизъм, вяра в невъзможното, но нека не бързаме. Нека помислим върху неговият стремеж към всеобща мъдрост, просвета и образование, нека прочетем неговите идеи как може да се постигне всичко това в трите главни области на човешките дела - политиката, религията, знанието; нека видим, че той е проектирал човешкото бъдеще не в XVII, XVIII или XIX век, а в XX и XXI, когато много от неговите идеи са осъществени, голяма част от прогнозите му – сбъднати.

Разбира се, да се прочете и осмисли “Всеобщ съвет...” не е лесна задача – както поради огромния му обем (ок. 1500 с.), така и поради факта, че то не е достатъчно популярно и поради липсата на преводи на световните езици. Приживе на Коменски са издадени първата и втората част, заедно с увода. След неговата смърт останалите части са изгубени и дълго време никой не знае за това съчинение. Ръкописите са открити слу-

чайно през първата половина на XX век и са издадени за пръв път в своята цялост на латински [5] и после на чешки [6]. И до ден днешен обаче, никое издателство по света не е направило опит за цялостен превод и издаване на съчинението, с изключение на руския превод и издание на избраните педагогически съчинения на Коменски в два тома от 1981 г., но с големи съкращения, от които и аз, и други учени и преподаватели черпим сведения.

Структура на съчинението

“Всеобщ съвет...” е структуриран в седем части, предшествани от увод/обръщение и последвани от “Реален пансофически речник” за изясняване на основните понятия и термини в книгата.

СТРУКТУРА

Към светилата на Европа – учени, духовници, политици

Част I. *Панегерсия* – всеобщо пробуждане

Част II. *Панавгия* – всеобщо просветление

Част III. *Пансофия* – всеобща мъдрост, просвещение, знание

Част IV. *Пампедия* – всеобщо образование, възпитание

Част V. *Панглотия* – всеобщо езиково обучение

Част VI. *Панортосия* – всеобщо поправяне

Част VII. *Паннутесия* – всеобщо подбуждане, поощрение

Реален пансофически речник – съдържащ най-важните и най-употребявани понятия.

Уводът/обръщение към “светилата” на Европа е типичен похват за Коменски, а и за съчиненията от епохата (виж “Велика дидактика”). Този тип обръщения (апели, призови) към силните на деня са много разпространени по това време и отразяват известна наивност във вярата, че “светилата” ще ги прочетат, ще вникнат в тях и ще се заемат с осъществяването им на практика. Разбира се, нищо такова не се случва нито по него време, нито в наши дни. Наличието на пансофически речник е необходимо, тъй като основните термини, които Коменски използва, са от старогръцки – заглавията на седемте части на книгата и още десетки понятия от любимата му “*Пансофия*”, а по това време дори у хуманистите старогръцкият език не е толкова популярен и често използван, както латинският. Частите са подредени в една логична последователност – от пробуждането, през всеобщата просвета чрез пансофията до всеобщото поправяне.

Пансофия като основа на цялостното образование

Основа на цялата философска система на Ян Амос Коменски е *пансофията* (грц. всемъдрост). Тя се схваща като водещ принцип, който трябва да хармонизира всички знания и да доведе до световно разбирателство и мир. Пансофията изцяло интегрира религиозните, философските и природните науки. Тя разглежда развитието на обществото като динамика *sub specie educationis* и в неоплатонически дух се стреми към усвояване на вечните идеи. Според амбицията на Коменски пансофията трябва “да учи всички на всичко и от всяка гледна точка”. Понятието “софия” у чешкия мислител отвежда към Стария Завет на Библията, в който тя олицетворява гносеологическия и пропедевтическия аспект на Божията същност. Като своя учител Френсис Бейкън Коменски е еднакво чужд както на средновековната схоластика, която поставя богословието на пиедестал и превръща останалите дисциплини в негови “слугини”, така и на материалистическо-атеистическата тенденция от Просвещението насам, която схваща богословието като суха казуистика или дори го отхвърля като излишно. Българското съответствие на пансофията на Коменски е панепистимията на Петър Берон, издадена в повече от 6 000 страници след 1861 г.

Структура

Коменски структурира *Пансофия* в шест степени, разкриващи пет различни свята:

“Част трета на *Всеобщия съвет за поправяне на човешките дела*,

Обща за целия човешки род книга *Пансофия*,

тоест *Всеобща премъдрост*, основана върху самата човешка природа, така че, чрез правилното опознаване и задължителното при всеки отделен случай приложение на вродените във всеки човек универсални идеи – вроденото желание за добро, стремежът към достигане на желаното и служещите за това оръдия, всички хора да могат да открият и доброто, и лошото в себе си и по безгрешен път да търсят и намират доброто, а да избягват и странят от злото.

Труд, посветен на всички народи на земята за утвърждаване у целият човешки род съвършеното разбиране и съвършено мнение, за достигане по такъв начин сред хората в края на краищата всеобщо съгласие и за отстраняване, с божията помощ, на раздорите по света.” [1]

Първа степен на Пансофията: светът на възможностите, или основата на цялата пансофия

Втора степен на Пансофията, в която човек открива и съзерцава източника на своя ум, вечният разум (а в него – *идеалният, прообразуващ свят*);

Трета степен на Пансофията, явяваща се като *умопостигаем ангелски свят*;

Четвърта степен на Пансофията, където за съзерцание се представя *материалния, или телесния свят* с неговите видими творения и всичко, което в тях и с тях става по приroda

.....

Глава седма

За човека, ползвателя на плодовете на този свят

I. Устройство на човешкото тяло

- устройство на човешкия мозък

II. Устройство на човешката душа

III. За духа, или ума, като образ на Бога и за неговия състав от тризначна безкрайност: на интелекта, волята и силата.

.....

Разумът, или интелектът притежава от своя страна също три части: (1) Въображение..., (2) Съждение..., (3) Памет...

Във волята влизат: (1) желание..., (2) пориви..., (3) съвест...

Пета степен на пансофическото просвещение или Светът на изкуствата, представляваща за разглеждане *четвърти свят*, сътворен от човека – светът на изкуствата заедно с всичко, което е направено от човешката изобретателност.

Синопис на света на изкуствата:

I. Какво е това свят на изкуствата и какво е неговото начало.

II. За неговият създател – изкуството.

III. Изкуството изкусно да се разглеждат телесните начала: материя, дух, огън, а така също елементите.

IV. Изкуството изкусно да се разглеждат растенията.

V. Изкуството изкусно да се разглеждат небесните явления и материали.

VI. Изкуството изкусно да се разглеждат животните.

VII. Изкуството да се управлява човешката природа, както по отношение на тялото, така и по отношение на душата.

VIII. Изкуството, касаещо свойствата на предметите.

IX. За съвършенството на света и за случващите се в него недостатъци и уродства.

X. За господарката на света на изкуствата (премъдростта) и за крайната цел на изкуството.

.....
VII. Изкуството на ума

Три части:

- *Математика* – изкуството да се учим;
- *Гностика* – изкуството да познаваме;
- *Дидактика* – изкуството да се обучава.

Шеста степен на пансофичната просвета, представлява разглеждане на *пети свят – светът на нравствеността*, сътворен от човека заедно с цялата област на човешкото благоразумие за управление на себе си.

Синопис:

I. Какво е това нравствен свят и какви са неговите първоначала?

II. За неговия строител, човешкото благоразумие.

III. Наука за обуздаване на себе си – *етика*.

IV. Наука за управление на себе си и на друг човек – *симбиотика*.

V. Наука за ръководене на хора, обединени в съобщество, най-напред в семейството – *икономика*.

VI. Наука за управление на обществени училища – *схоластика*.

VII. Наука за управление на държавата – *политика*.

VIII. Наука за управление на царството – *монархика*.

IX. За случващите се в нравствения свят пороци и уродства.

X. За управление на нравствения свят и за крайната цел на човешкото благоразумие. [1]

Пампедия (или всеобщо обучение) и нейното съдържание

“Пампедия” е реално тази част от съчинението, в която авторът формулира и разработва идеята си за образование през целия живот. Познавайки само и единствено неговата “Велика дидактика”, ние оставаме с погрешното впечатление, че образованието на човека приключва на 24 годишна възраст, със завършването на “Академията”, четвъртата част от училищната система на Коменски и с прекрасното пътешествие по света, което той препоръчва. Не бива да забравяме обаче изключително силната, почти фанатична привързаност и вяра на Коменски в училището – то за него е всичко и всичко е училище - раждането, целият живот на човека, старостта и дори смъртта! Ако във “Велика дидактика”

авторът набляга на младежката възраст като *най-подходяща* за получаване на образование, това не значи, че той се отказва от останалата част от човешкия живот – та той едва сега започва. До 24 годишна възраст човек може да посвети *цялото* си време и усилия за придобиване на образование; след тази възраст той вече съчетава реалната, практическа дейност (кариера, бизнес, професия) с образованието, но вече под формата на *самообразование и самоусъвършенстване*.

Какво е необходимо за образованието през целия живот? Три неща: училища, книги и учители (наставници). Коменски не слага възрастово ограничение на периода (и училището) на зрелостта, вероятно съзнавайки, че нещата са строго индивидуални, че всеки човек на различна възраст започва да се чувства стар. Все пак тази училищна степен се разделя на три подстепенни: за встъпващите в зряла възраст, за продължаващите своя жизнен път и за водещите го към завършване.

“Част IV – Пампедия

Синопис (кратко съдържание)

Пампедия съдържа:

I. Встъпление,

- разясняващо що е пампедия и към какво тя се стреми

II. Разсъждение,

- показващо необходимостта, възможността и пътищата за обучение на хората;

всички, на всичко, всестранно;

- обясняващо нуждата за тази цел от универсални:

училища (*пансхолия*),

книги (*панбиблия*),

наставници (учители) (*пандидаскалия*);

- представящо конкретни пътища (начини) за осъществяване на тези цели за седем възрастови периода или седем вида училища (*пансхолия*), а именно училища на:

1. раждането;
2. младенчеството (от 0 до 6 г.);
3. детството (от 7 до 12 г.);
4. юношеството (от 13 до 18 г.);
5. младостта (от 19 до 24 г.);
6. зрелостта – с три степени:

- за встъпващите в зряла възраст;

- за продължаващите своя жизнен път;

- за водещите го към завършване.

7. старостта;

8. смъртта;

III. Заключение,

доказващо огромната полза от такъв ред.”

[1]

За училището на зрелостта

Придържайки се формално към любимата си училищна система, тук Коменски показва по-разкрепостено мислене, съобразено вече с особеностите на зрялата човешка възраст. Времето, в което човек е посвещавал цялото си свободно време на ученето, е отминало. Сега той развива практическа дейност, труди се, произвежда, но и продължава да учи и да се усъвършенства в своята област. Тук той е учител на самия себе си, помощници са му опитът, практиката, натрупаната и увеличаваща се с годините мъдрост, дори грешките, които е правил и ще прави; основен метод пък тук е “саморазмишлението” – вглъбяването в себе си, разговорът със себе си, самоусъвършенстването. Ето как самият автор формулира тези разсъждения:

“Училище на зрелостта

1. Целият живот е училище. Значи, неговата средна част, когато човек е в разцвета на силите си, също е училище, и то във висша степен, защото предишните степени са просто стъпала по пътя до тук; да не продължим напред, значи да изостанем, още повече, че остава още много да се научи; при това не чрез игри и упражнения, а вече чрез сериозни дела.

2. Целта на това училище е благоразумно и изкусно управление на живота и на всички наши действия и грижа за това, придобитите в предишните периоди знания да не бъдат разпилени, а напротив, всичко това точно сега да намери своето истинско приложение. Затова хората трябва да се научат как придобитата от тях светлина на познанието да се прилага към всички жизнени дела с цел като премине през всичко хубаво и лошо, човек да дойде, най-накрая, до прекрасния изход на своя живот.

.....

10. Методът тук нека да бъде саморазмишлението, разговорът със себе си, излагайки сам пред себе си всички възможни случаи и вземайки решения.

Размишления, подходящи за всички степени на училището на живота:

I. Животът е училище

II. Животът е призвание

III. Животът е труд

IV. Животът е път – път към старостта, към смъртта и към вечността “[1].

Съзнавайки невъзможността да се обхване грандиозния замисъл на Ян Амос Коменски в един ограничен обем, аз се надявам някога да можем да прочетем цялото съчинение “Всеобщ съвет...” на български, за да се насладим в пълнота на необятната широта на неговата мисъл, да се убедим сами, че това е един от най-великите умове в историята на човешката мисъл, един глобално мислещ интелект, на светлинни години отдалечен от времето, в което е принуден да живее.

Литература

1. Коменский, Я. А. 1982. Избранные педагогические произведения в двух томах. Том второй. Всеобщий совет об исправлении дел человеческих, Москва, “Педагогика”, 1982, с. 285 – 469

2. Коменски, Ян Амос. 2007. Велика дидактика. С., Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 2007

3. Радев, Пл. 2001. Пораждане, развитие и същност на идеята за пансофия в произведенията на Ян Амос Коменски. Сб. Доклади от Националната научна сесия, посветена на 400-годишнината от рождението на Ян Амос Коменски. София, Университетско издателство “Св. Климент Охридски”, 2001, с. 48 – 55

4. Стефан Стефанов, Милка Терзийска. 2003. Всеобщото образование – панацея за човечеството (социално-педагогическата утопия на Коменски). Сб. Доклади от международна научна конференция “Общество на знанието и образование за всички”, С., МОН – НИО, 2003 г. с. 219 - 222

5. COMENIUS, Jan Amos. *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica*. 1. vyd. Praha : Academia, 1966. První kompletní latinská edice, předloha pro úplný český překlad. (latinsky)

6. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. 1. vyd. Praha : Svoboda, 1992. (565 + 501 + 595 s.) První úplný český překlad. ISBN 80-205-0224.

Стефан Семков Стефанов, главен асистент, доктор, СУ “Св. Климент Охридски”, Факултет по начална и предучилищна педагогика, бул. “Шипченски проход” 69-А, София, 1574, e-mail: stefan_semkov@abv.bg